

УДК 130

Осипова В. Ю.

АНАЛІТИКА ТЕКСТУ В ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті проаналізовано поняття тексту в контексті сучасної філософії. Якщо текст характеризує структура, то текстуальність володіє ризоморфністю. Текстуальність визначена як характеристика об'єкта з боку системи способів виразності, які передають його смислове навантаження.

Ключові слова: *текст, текстуальність, символ, постмодернізм, ризома, структура.*

В статтє проанализировано понятие текста в контексте современной философии. Если текст характеризует структура, то текстуальность обладает ризоморфностью. Текстуальность определена как характеристика объекта со стороны системы способов выразительности, которые передают его смысловую нагрузку.

Ключевые слова: *текст, текстуальность, символ, постмодернизм, ризома, структура.*

In the article author has analyzed the phenomenon of text in context of philosophy field of the present. Text is characterized by its structure, and textuality, on the contrary, is rhizomorphous. Textuality is defined as object's characteristic from the point of view of expression means bearing its meaning.

Keywords: *text, textuality, symbol, postmodernism, rhizome, structure.*

Розвиток технологій, стихійність і гіпермобільність комунікацій поставили проблему тексту у центр філософської проблематики сучасності. У філософії другої половини ХХ століття увага акцентується переважно на випадковості та ризомоподібності культурних змін, які аналізуються крізь призму знакової реалізації. Означена тенденція спостерігається в зростанні ролі тексту в культурному просторі та посиленні його значення в інформаційному суспільстві сьогодення.

Різноманітність підходів до розуміння тексту зумовлена багатьма причинами, зокрема його важливістю для взаєморозуміння в міжособистісному спілкуванні та в кроскультурних комунікаціях, а також його семантичною полігранністю і традицією вивчення у різних сферах гуманітарного знання, що нараховує вже багато століть. Таким чином, проблемою, яку ми спробуємо розв'язати у цій статті, є репрезентація тексту у просторі сучасної філософії.

Проблему досліджували Ю. Лотман у роботі «Бесіди про російську культуру: Побут і традиції російського дворянства (XVIII – початок XIX століття)», М. Бахтіна – «Проблеми поезики Достоевського», «Творчість Ф. Рабле і народна культура середньовіччя та Ренесансу», Ж. Дерріда – «Про граматику», Р. Барт – «Текстовий аналіз однієї новели Едгара По», «Від твору до тексту», У. Еко – «Роль читача. Дослідження з семіотики текстів», К. Васильєва – «Інтертекстуальність як естетична категорія», Л. Левчук – «Західноєвропейська естетика ХХ століття».

Актуальність теми статті зумовлена тим, що у зв'язку із розширенням самого

поняття «текст» та виходом його за межі лінгвістики в інші сфери гуманітарного знання на теперішньому етапі розвитку філософської думки виникає потреба більш детального аналізу проблеми тексту саме у знаково-символічному аспекті.

Отже, метою нашої статті є дослідження специфіки актуалізації тексту у просторі сучасної філософії.

Виникаючи на межі лінгвістики, літературознавства, семіотики, проблема тексту починає активно досліджуватися в гуманітарному пізнанні другої половини ХХ століття. Текст у загальному плані розглядається як пов'язана і повна послідовність знаків. Головна увага в цьому контексті зосереджується на проблемі розкриття ресурсів смислотворення або трансформації значення у знакових макроутвореннях, яка супроводжується визнанням некоректності або недостатності денотації в ролі основної моделі значення.

У мовознавстві текстом називають об'єднану смисловим зв'язком послідовність мовленнєвих одиниць – речень, висловлювань, абзаців, розділів, розрізняючи тексти з ланцюговим (кожне наступне речення за змістом і будовою об'єднане з попереднім, поступово розвиваючи думку) та паралельним (частини тексту передають події, що відбуваються одночасно або чергують одна одну) зв'язками. «Слово „текст” походить від латинського *textum*, що означає тканина, сплетіння, з'єднання. З погляду на мову як на систему систем, текст визначається як максимальна одиниця мови найвищого рівня мовної системи. Як факт мовлення текст являє собою окремих індивідуальний (або колективний) твір, продукт мовлення. За логіко-психологічними ознаками текст становить одиницю, яка виражає судження. З інформаційного погляду текст є цілісним і зв'язним повідомленням, складеним для передання й збереження інформації» [7, с. 250]. З мовознавчого боку текст характеризує структурна і смислова єдність усіх його мовних елементів, комунікативна цілеспрямованість та жанрова градація.

У межах сучасної філософської думки наявні такі підходи до вивчення тексту: «Існує як розширене філософськи навантажене (романомовні країни, Німеччина), так і більш вузьке (англосаксонський варіант) тлумачення тексту. Умовно їх можна позначити як іманентний (той, що досліджує текст як автономну реальність, який висвітлює його внутрішню структуру) та репрезентативний (той, що висвітлює специфіку тексту як особливої форми знань про зовнішню щодо них дійсність) підходи» [6, с. 1022].

З двома основними аспектами тексту – зовнішньою злагодженістю від граматики до наративної структури та цільністю, внутрішньою осмисленістю, яка через свою неочевидність вимагає інтерпретації, – пов'язані відмінності структуралістського і герменевтичного напрямків у межах іманентного підходу до тексту. Перше спирається на традицію сосюрівської лінгвістики, яка виокремлює мову в систему, яка існує «у собі та для себе». У класичному структуралізмі, який пов'язаний з антропологією К. Леві-Стросса, текст позначено у вигляді мети як відшукувану сукупність культурних кодів, згідно з якими впорядковується знакове розмаїття.

Структурно-семіотичний підхід до вивчення проблеми тексту в цілому та текстів художньої літератури зокрема наявний у науковій спадщині Ю. Лотмана, який

розглядав вихідним пунктом будь-якої семіотичної системи не окремих знак (слово), а відношення як мінімум двох знаків, що дозволило інакше поглянути на фундаментальні засади семіозису. Таким чином, об'єктом аналізу постає не одинична модель, а семіотичний простір, усередині якого відбуваються комунікаційні процеси та генерується нова інформація.

Семіотика культури не обмежується уявленням культури як знакової системи, тому що саме ставлення до знака та знаковості є однією з основних характеристик культури. Будь-яка реальність, що потрапляє у сферу культури, починає функціонувати як знакова, а якщо вона вже мала знаковий характер, то стає вторинною моделювальною системою, тобто знаком знака. Щодо цього положення Ю. Лотман наводить приклад з мечем і шпагою, зазначаючи, що меч як річ можна викувати або зламати, можна розташувати у вітрині музею, а можна використати і для вбивства людини. Але, будучи прикріпленим до поясу або, підтримуваний перев'язкою, розташований на стегні, меч стає символом вільної людини, знаком свободи; він вже постає не як предмет, а як символ і належить культурі. «У XVIII столітті російський та європейський дворянин не носить меч – на його боці висить шпага (іноді крихітна, майже іграшкова парадна шпага, яка зброєю майже не є). У цьому випадку шпага – символ символу: вона означає меч, а меч означає приналежність до привілейованого прошарку» [4, с. 6]. Отже, шпага як зброя, як частина одягу або як символ, знак дворянства – усе це різні функції предмета в загальному контексті культури. У своїх різноманітних утіленнях символ може бути одночасно і зброєю, придатною для практичного застосування, і зовсім відокремленим від своєї безпосередньої функції. Наприклад, маленька парадна шпага мала символічну функцію, фактично будучи зображенням зброї, а не зброєю як такою.

Аналіз проблеми тексту в гуманітарних науках, запропонований М. Бахтінім, спирається на діалогічний характер людського буття, який визначає підхід дослідника до розроблення філософських основ гуманітарних наук. Маючи справу з особистістю, гуманітарні науки передбачають діалогічну активність суб'єкта, який пізнає діалогічний рух розуміння, що ґрунтується на діалогічному контакті між текстами та на складному взаємозв'язку тексту і контексту. Нескінченне оновлення смислів у нових контекстах М. Бахтін розуміє як нескінченний і незавершений діалог. Досліджуючи художні принципи Ф. Достоєвського, учений розвинув ідею діалогічного методу як особливого засобу репрезентації внутрішнього світу героїв, що сприяє вільній взаємодії особистісних змістів у сюжеті. Діалог наявний також і в потребі представити чиєсь «я» в термінах, запропонованих іншими. У процесі становлення особистості «я» завжди намагається позначити свою сутність та наявне в складному процесі стосунків між авторами та їхніми персонажами.

Мова, за М. Бахтінім, є системною, тому що складається з таких повторюваних рис, як синтаксис, граматики і фонетичні закони. Саме ці аспекти є найбільш дослідженими з боку сучасної лінгвістики. Але, щоб мати значення, мова повинна бути відкритою для інших особливих умов, у яких щоразу відбувається висловлювання. Слова можуть мати безліч значень залежно від відтінку інтонації.

«Бахтін розглядає інтонацію як один із засобів, що дозволяють різним історичним і соціальним контекстам приводити в дію незмінні аспекти мовних систем. Учений підкреслює дієвість parole на відміну від статичності lingua, домінування історії над синхронією, епістемології та семантики над лінгвістикою» [5, с. 27].

Центральним поняттям для аналізу мови мистецтва для М. Бахтіна стає текст як «зв'язний знаковий комплекс» художнього твору, як первинна даність для системного вивчення художньої культури. Кожен текст художнього твору має суб'єкта, автора і тлумача та складається із задуму та його здійснення, причому задум, як правило, різниться від його відтворення.

Статус тексту як одного з центральних філософських концептів найбільш послідовно та розгорнуто утверджується в постструктуралізмі, з яким найчастіше пов'язують введення до інтелектуального обігу терміна «текст».

Теоретичні передумови постструктуралізму і деконструктивізму були розроблені Ж. Деррідою, який розвинув ідеї М. Гайдеггера про «поетичне мислення», розглядаючи останнє як антитезу до традиційної метафізики. Основу філософської роботи становить не раціональне дослідження, а інтерпретація, яка трактується не в герменевтичному аспекті як засіб розуміння і пошуку смислу, а як вільна гра слів. Таким чином, усі феномени культури розглядаються крізь призму свідомості людини, яка реалізується в текстах. Оскільки сукупність текстів – це фактично сукупність мовних форм, зафіксованих у текстах, то визнається більша близькість, ніж відмінність між науковими і, наприклад, художніми текстами. Філософія є близькою до поезії і являє собою лише різновид літературного письма, тому на противагу традиційному дослідженню текстів Ж. Дерріда пропонує їх структурну деконструкцію, тобто звільнення від логіцизму та раціоналізму в їхній побудові та тлумаченні. Науковий текст є обов'язковим об'єктом інтерпретації в такий же самий спосіб, як ми завжди інтерпретуємо для себе художній твір. Із цього боку філософська робота є постійний коментар до текстів і до тексту як феномену культури.

Деконструкція Ж. Дерріди – це спроба розбору всієї системи понять, сформованих навколо знака. Вона спрямована в першу чергу на рефлексію тих галузей, які пов'язані з проблемами, що виникають через мову (філософія, література), на глибокий аналіз текстів гуманітарної культури з метою вияву в них опорних понять буття. При цьому під текстом може розумітися все. Текст не має єдиного принципу структурності, значення його знаків визначається контекстами, воно є безмежно змінним. Будь-який текст можна прочитати через інший текст, крім того, будь-який текст можна розглядати як потенційну цитату, тому свобода інтерпретацій є відносною, тобто неможливо визначити справжню ціну тексту (сказати, який гірший або кращий).

Якщо намагатися однією фразою висловити ставлення Ж. Дерріди до тексту, то можна процитувати фрагмент роботи «Про граматику»: «/n' y a pas de hors-text» – «Нема нічого, що було б поза текстом» [3, с. 467]. Таким чином, уся реальність вписана в текст. Отже, що тезу можна витлумачити у багатьох смислах, а саме: не існує нічого, що було б поза текстом; усе мислиться в тексті; усе є частиною тексту.

Важлива роль у дослідженні проблеми функціонування тексту в сучасному

культурному просторі належить інтертекстуальності, яка артикулює феномен взаємодії тексту із семіотичним культурним середовищем як інтеріоризацію зовнішнього. В цілому концепція інтертекстуальності ґрунтується на ідеї неklasичної філософії про активну роль соціокультурного середовища в процесі розуміння та народження смислу. У постмодернізмі взаємовплив тексту зі знаковим фоном виступає як фундаментальна умова смислотворення: «...будь-яке слово (текст) є перехрещенням інших слів (текстів)», «...діалог різноманітних видів письма – письма самого письменника, письма читача (або персонажа) і, нарешті, письма, утвореного теперішнім і попереднім культурним контекстом» [6, с. 426].

На думку Р. Барта, текст складається з його виходів в інші тексти, інші знаки, інші коди, тобто власне текст в процесах письма і прочитання постає як утілення множинності інших текстів, що втратили сліди власного походження. Так кожен текст є інтертекстом, тобто інші тексти попередніх чи сучасних культур присутні в ньому на різноманітних рівнях у формах, які можна впізнати. Уривки старих культурних формул, кодів, структур, цитат тощо сплітаються в тексті, оскільки завжди поруч із текстом існує мова. Наслідком взаємодії цих семантичних векторів є виникнення смислу, який діє на рівні широкого культурного контексту, що в свою чергу зумовлює виникнення феномену цитування, який є доміантним для постмодерної інтерпретації. Логіка, яка регулює текст, тримається не на розумінні, а на метонімії, твір, на противагу, є малосимволічним, його символіка завмирає в нерухомості, але «текст цілковито символічний; твір, який зрозуміли, сприйняли та прийняли у всій повноті своєї символічної природи, – це і є Текст» [1, с. 417].

Таким чином, невід'ємною складовою інтертекстуальності є інтерпретація. Щодо цього У. Еко зазначає: «Сказати, що кожний текст є синтактико-семантико-прагматичним механізмом, передбачуваність інтерпретації якого становить частину його генеративного процесу, – це все ще дуже загальне твердження. Вирішення цієї проблеми полягало б у поданні „ідеального” тексту як системи вузлових точок і стиків і встановленні на будь-якому з них співпраці Зразкового Читача. <...> Якщо намагатися запропонувати зразок ідеального тексту, то сучасні теорії мають тенденцію подавати його структуру через термін „рівні” – що їх по-різному розуміють як ідеальні кроки процесу породження чи процесу інтерпретації (або обох)» [2, с. 34–35].

Отже, поняття «текст» у структуралізмі характеризується так:

- «мережа» генерації значень без мети і без центру (основної ідеї, загальної формули, зведення до якої завдало канони класичної критики та ширше – філософії);
- нівеляція «міфу про філіації», наявності джерел та впливів, з історичної суми яких виникає твір як анонімний текст, динамічний смисловий обрій для всіх реалізованих (наприклад, у друкованому вигляді) текстів;
- «множинність смислу», принципова відкритість і незавершеність значень, яка не піддається визначенню та ієрархізації з боку доміантних структур (або конституюючи первісний рівень влади) і відсилає до сфери бажання нетематизованої помежової галузі культури [6, с. 1022].

На сучасному етапі разом із поняттям «текст» у гуманітарній сфері вживається

поняття «гіпертекст», яке С. Махліна визначає так: «Текст улаштований таким чином, що він перетворюється на систему, ієрархію текстів, одночасно складаючи єдність та множинність текстів. Поняття „гіпертекст” увів наприкінці 1960-х рр. Т. Нельсон, розуміючи під ним нелінійний розгалужений текст, який дозволяє читачу самому обирати напрям руху його фрагментами» [5, с. 96].

За Ж. Жанеттом, наявні такі типи взаємодії текстів:

- власне інтертекстуальність як співіснування в одному тексті двох і більше різних текстів (цитата, плагіат, алюзія тощо);
- паратекстуальність як ставлення тексту до своєї частини (епіграфу, назви, вставних епізодів);
- метатекстуальність як зіставлення тексту і його підтекстів;
- гіпертекстуальність як пародійне зіставлення тексту з профанованими ним іншими текстами;
- архітекстуальність як жанрові зв'язки текстів [6, с. 431].

У зв'язку з розширенням поля текстових досліджень їхнім предметом стають не лише вербальні тексти, але й тексти живопису, архітектури, кінематографу, моди тощо. Натомість лінгвістична теорія тексту сконцентрована на вивченні закономірностей поєднання речень і можливостях макроструктурної семантичної інтерпретації комунікативних текстів. Наприклад, тексти газетних новин складаються з назви, вступної фрази, переліку подій, коментарів, реакції тощо; сукупність цих компонентів визначає цілісність повідомлення.

Таким чином, розуміння поняття «текст» розширюється і фігурує на сучасному етапі як багатшарова, рухлива, відкрита система, що корегує внутрішні та зовнішні зв'язки між явищами через посередництво знака, кодування смислу та символічність.

Отже, розрізняючи поняття «текст» і «текстуальність», під текстом ми розуміємо умовну структуру, у якій наявний поступовий циклічний рух від смислу до смислу. Натомість текстуальність перериває означену циклічність окремої структури, переносячи генерацію смислів в інші виміри. Таким чином, ми визначаємо текстуальність як багатовимірну ризоматичну єдність усіх можливих лінгвістичних і нелінгвістичних знаково-символічних проявів, тобто фактично текстуальність являє собою характеристику об'єкта з боку системи засобів виразності, які передають його смислове навантаження. Це дослідження дозволяє скласти подальші перспективи функціонування тексту в соціокультурному просторі та прогнозувати основні тенденції його розвитку в сучасній філософській думці.

Література:

1. Барт Р. От произведения к тексту // Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Ролан Барт ; [пер. с фр. ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–423.
2. Еко У. Роль читача. Дослідження з семиотики текстів / Умберто Еко ; пер. з англ. Мар'яни Гірняк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
3. История современной зарубежной философии: компаративистский поход / [А. С. Колесников, М. Я. Корнеев, Б. В. Марков и др. ; отв. ред. М. Я. Корнеев]. – СПб. : Лань, 1997. – 480 с.

4. *Лотман Ю. М.* Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века) / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 1996. – 399 с.

5. *Махлина С.* Словарь по семиотике культуры / Светлана Махлина. – СПб. : Искусство-СПБ, 2009. – 752 с.

6. Новейший философский словарь / [сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов]. – 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

7. *Плющ М. Я.* Українська мова : довідник / М. Я. Плющ, Н. Я. Грипас. – К. : Радянська школа, 1990. – 255 с.